

**ВЕЛИКО ТЪРНОВО В ПЕЧАТНИ КАРТОГРАФСКИ
ДОКУМЕНТИ ОТ XVI ДО XIX ВЕК**

Боян Бешевлиев

Образуването на Втората българска държава се ознаменува, както е известно, и с определянето на Търново за столица. Този факт и последвалото значение на престолния град са отразени в разнообразни достигнали до нас документални паметници. Те отбелязват по един или друг начин времето на неговото съществуване като главно средище на страната до 1393 г. и неговата съдба след османското нашествие¹. Към тези паметници принадлежат и ръкописни и печатни карти, представящи изцяло или отчасти българските земи², в които често срещаме и означено Търново. Изобразяването му предимно в ръкописните карти в периода до около XVI в. беше вече проследено от П. Коледаров³.

Печатните карти от XVI, XVII и XVIII век са оформили до голяма степен съществуващата географска представа за нашите земи. Това се е дължало между другото и на обстоятелството, че след XV век картопечатната техника спомогнала съществено за тяхното бързо и широко разпространение. Често при създаването на картите са вземали участие хуманисти и учени, като техните познания са били съответно интерпретирани. Така тези документи ни предават в синтетична и конкретна форма важна и интересна информация⁴.

Печатните карти, в които е представено Велико Търново, отразяват по своеобразен начин почерпените за него сведения. Анализът на изобразяването на селището в тези документи открива и възможността да се проследи и прецени значението, което картографите и картосъставителите са отдавали на старата българска столица като географско явление.

В нашия преглед ще се спрем на тези печатни карти от XVI до XIX век, които съдържат главните насоки и прийоми при представянето на Велико Търново.

До момента най-ранното и със сигурност отбелязване на селището срещаме в печатна карта, датираща от 1507 г.⁵ под наслов "Tabula moderna Polonie Ungarie Boemie Germanie Russie Lithvanie", включена от М. Беневентанус (Beneventanus) като приложение към така наречените карти на Птолемей. Тук Велико Търново е изобразен чрез обикновен топографски знак ("кръгче") върху остров на безименна река с надпис **TERNOVO**⁶ (Фиг. 1).

През 1513 г. в Страсбург се отпечатва друго издание на така наречената "География на Птолемей", изготвено от М. Валдзеемюлер (Waldseemüller). Той включва към него 20 нови карти. Една от тях е "Tabula Moderna Sarmatiae Eur. sive Hungariae Poloniae Russiae". Тук селището е нанесено както в предната карта с названието **Ternouo**⁷, което в случая трудно се разчита (Фиг. 2).

По подобен начин селището е нанесено и в печатна карта, изработена след 1520 г. от Дж. Вавасоре (Vavassore)⁸. Единствената разлика е, че В. Търново е представено чрез пиктографически, а не чрез топографски знак, придружен с надпис **ternouo**. Новото е, че реката, на която е изобразен островът със селището, е наименувана като **tiatra** или нещо подобно (разчита се трудно!).

В Базел през 1540 г. С. Мюнстер (Münster) също издава една "Космография" по Птолемей⁹, където е включена и картата "Landtafel des Ungerlands / Polands / Reussen... und Bulgarey. Тук Велико Търново отново е представено чрез пиктографически знак върху остров на безименна река, вливаща се в Дунав. Селището е названо като **Ternoue**¹⁰.

През 1544 г. С. Мюнстер подготвя ново издание на своята "Космография", но с някои поправки и допълнения¹¹. Тук включва и картата: "Landtafel des Ungerlands / Polande / Rüssen / Littaw / Walachei / Bulgarei / ...". В. Търново е изобразено чрез топографически знак по познатия начин, а именно върху остров на неназована река. Една явна отлика както от картата му от 1540 г., така и от останалите, е надписът на селището, към което стои пояснението **Metropol(is) Ternow** (Фиг. 3).

В картата на Дж. Касталди или Гасталди (Castaldi, Gastaldi) "La vera descrizione di tutta Unheria: Tra(n)silvania: Valachia... la Bulgaria: la Romania... Venetia" от 1546 г., отпечатана от М. Пагано (Pagano), селището е изобразено по подобен начин, както и в изданието на Вавасоре и Мюнстер от 1540 г. и е придружено с надписа

Ternoua¹² (Фиг. 4). Картата на А. Саламанка (Salamanca) "Tabula moderna Poloniae, Ungariae, Voemiae, Germaniae, Russiae..." от 1548 г. е всъщност копие на картата от Беневентанус от 1507 г. Тук селището е записано като **Ternoua**¹³ (Фиг. 5).

В картата на В. Гродецки (Grodecki, Grodecius) "Poloniae Tabulam, Basilae..." от 1558 г. В. Търново е представено чрез пиктографически знак и също е нанесено върху голям остров на ненаименувана река. Означено е с **Ternouo**, но може да се разчете и като **Temouo** (!)¹⁴.

През 1566 г. Дж. Касталди изготвя друга карта, озаглавена "La discriptione della Transilvania et parte dell'Ungaria et il simile delle Romania..., Da Paulo Forlani Veronese intagliata...". Тук на остров на реката е поставено селище с пиктографически знак и с название **Temeno** (!), а до десния бряг на същата река е представено друго, с надпис **Ternoua**. Това е и единствената разлика в сравнение с производението му от 1546 г.¹⁵ (Фиг. 6).

Още в първото издание на своя атлас А. Ортелиус (Ortelius) включва картата "Turcici imperii..." от 1578 г.¹⁶ В. Търново е представено с пиктографически знак и надпис. Той се разчита като **Temono** (!), но за разлика от местоположението му в посочените дотук карти то е поставено вече не на остров, а при събирането на два притока на ненаименувана река.

Г. де Йоде (Jode) включва в атласа си от 1578 г. картата "Tractus Danubii Tabula, ... XXI"¹⁷, в която местоположението на **Ternowe** е представено също както и при споменатото произведение на Ортелиус от 1570.

Отново А. Ортелиус предлага в друго издание на своя атлас от 1584 г.¹⁸ картата от италианския картограф Дж. Касталди (Castaldi) "Romaniae (quae olim Thracia dicta)... uti Bilgariae, Walachiae, Syrgiae, etc..." , която по съдържание и начин на изработка е еднотипна с производението му от 1566 г. Разликата се състои само в това, че реката, на която са поставени съответно селищата **Ternoua** и **Temeno**, е назована неправилно като **Cius flu(vius)**. Явно тук по погрешка или в резултат на някакво объркване е пренесено наименованието на друг приток на р. Дунав, при това непълно, от **Giabrus** (т. е. р. Цибрица) за означаване на Янтра (Фиг. 7).

Г. Меркатор (Mercator) прилага към своя атлас и картата си от 1589 г. "Walachia, Servia, Bulgaria, Romania". Тук изображението на В. Търново, изписано като **Ternoua**, наподобява изображението

от произведенията на Касталди съответно от годините 1566-та и 1584-та. В случая също така близо до това селище е отбелязано и друго, но само с обикновен топографически знак. То е названо **Temeno**(!)¹⁹. Явно това отново е резултат от безкритичното използване на различни картографски извори (Фиг. 8).

В картата на двамата автори Г. и К. де Йоде “*Thracia nunc Romania*” от 1593 г. селището е наименувано **Ternoua** и е представено по подобен начин, както и при произведението на цитирания вече Касталди от 1546 г.²⁰

В приложената сбирка от исторически карти към своя атлас от 1595 г., почиващи предимно на сведения от антични автори, А. Ортелиус (Ortelius) е включил и картата “*Daciae, qve vetus descriptio*.” Тук за първи път срещаме В. Търново названо като **Ternobum**. Отбелязано е с пиктографически знак на десния бряг на река **Escamus flu.** Вероятно тази неправилна и погрешна форма на названието на реката в случая се е получила от смесванията съответно на **Asamus** или р. Осъм с **Oescus**, т. е. р. Искър²¹ (Фиг. 9).

В картата на М. Квад (Quad) “*Thracia et Bulgaria cum viciniis*”, изработена през 1596 г., селището е означено чрез пиктографически знак, при това два пъти (!), наименувано като **Ternowe**. Цялото изображение е така, както и при изданието на Йоде от 1578 г.²² (Фиг. 10).

В едно друго произведение на М. Квад – “*Vienam et Constantinopolim. Tabula Walachiae, Bulgariae, Serviae & Romaniae...*” от 1602 г. – **Ternouo** или **Ternoua** (?) е изобразено по начин, много подобен на начина в произведението на Меркатор от 1589 г.²³ (Фиг. 11).

В картата към атласа си от 1607 г. Йод Хондиус (Hondius) е копирал непълно произведението на Меркатор от 1589 г., като е възприел същото заглавие. Тук обаче селището **Ternoua** не е поставено при или в близост до река²⁴.

В анонимна печатна италианска карта от ок. 1610 г. със заглавие “*Descriptio Regnae Hungariae*” В. Търново е представено по същия начин, както и при произведението на Касталди от 1566 г. Отбелязани са отново едно до друго две селища, съответно **Ternoua** и **temeno** с пиктографически знаци. Тук, в непосредствена близост до тях, откриваме за първи път върху картографски документ и българския герб (изправено лъвче!). Вероятно това ще стои във връзка със старата столица на българската държава²⁵ (Фиг. 12).

През 1630 г. е отпечатана картата, но без заглавие, на Л.

Хулсиус (Hulsius). Тя обхваща част от Югоизточна Европа²⁶. Тук, както и при произведението на Касталди от 1566 г., В. Търново е представено чрез две селища (!), съответно **Ternoua** и **Temeno**. В случая откриваме отново същия герб, но придружен и с надписа **BULGARIA**. Той обаче е поставен значително по-далеч от В. Търново, отколкото това е при предната карта.

В 1635 г. Блау (Blaeu) отпечатва картата "Danubius Fluvius Europae maximus..."²⁷, където В. Търново е представено по подобен начин, както и при произведението на Меркатор от 1589, но само с едно означение и надписа **Ternova** (Фиг. 13).

През 1665 г. Н. Сансон (Sanson) издава картата "Cours du Danube de puis Belgrade, jusque..."²⁸, съставена по различни автори, но преди всичко въз основа на произведението на Меркатор от 1589 г. Тук също така В. Търново е представено по споменатия вече начин, а именно чрез две отделни селища като **Ternova** и **Temeno** (Фиг. 14).

В една друга карта на Н. Сансон от 1683 г., изглежда, преработена от синовете му и озаглавена само "Hongrie"²⁹, В. Търново е изобразено като селище, разположено на безименна река с топографски знак и наименованието **Ternova**, при това без двойник.

При картата на Я. Зандарт (Sandrart) "Danubius Fluviorum Europae Princeps cum omnibus accessoriis..."³⁰ от 1683 г. селището **Ternova** е поставено на река с надпис **Ischa fl. ol. Escamus**. Тук отново са смесени, объркани и погрешно поставени речните наименования, подобно положение наблюдаваме и при произведението на Ортелиус от 1595 г.

При картата на Дж. Кантели (Cantelli) от 1684 г. "Corso del Danubio da Belgrado fino al Mar Nero con le Prouincie... Roma..."³¹ селището е изобразено с пиктографически знак, като е названо **Ternowo** и е разположено на река с надпис **Iantra fl.** Тук неговото местоположение е относително най-добре представено в сравнение с печатните произведения, разгледани до момента (Фиг. 15). Картата на М. Вагнер (Wagner) "Danubius Fluminum Europaeorum Princeps. Secundum naturalem suum... Ulmae"³² от 1685 г. съдържа четири (!) селища едно до друго и всички отнасящи се за В. Търново. Едно от тях е разположено на остров на ненаименувана река, докато в близост до нейния ляв бряг са нанесени още три (!) селища. Първото от тях е представено чрез топографски знак с кръст и надписа **Ternova**, докато при останалите е поставено едно общо (?) название, изписано

като **Temene**. В случая при изработване на картата за прототип ще е послужило преди всичко произведението на Меркатор от 1589 г.

Картата на Н. Фишер (Visscher) "Totius regni Hungariae et adjacentium Regionum, Tabula denuo..."³³ е създадена ок. 1686 г. За нейна основа ще е било възприето преди всичко произведението на Касталди от 1584 г. Тук са представени отново две селища – **Ternoua** и **Temeno**. Първото е изобразено посредством пиктографически знак и лежи до левия бряг на река, докато второто е на един неин остров. Реката с неправилно поставен надпис е назована **Ischa** (!), т. е. Искър, както при картата на Зандарт от 1683 г. (Фиг. 16).

Изображението на В. Търново се среща и в още две карти, произведения на Н. Фишер. Те са изработени след 1660 г., но преди 1700 г. В първото от тях, озаглавено "Exactissima Tabula qua tam Danubii fluvii... Moldavia, Bulgaria..."³⁴, селището е нанесено с голям пиктографски знак и названието **Ternova**, като е разположено на река **Iantra**. Това изображение е много по-правилно представено, отколкото при предната му карта. Същевременно тук срещаме отново и двойственото селище с изопаченото название **Temeno**, поставено в близост до десния бряг на реката **Caralom Flu** (т. е. Черни Лом). Така в случая цялото изображение наподобява изображението в произведението на Кантели от 1684 г. (Фиг. 17).

В другата карта на Фишер "Magni Turcarum Domini Imperium in Europa, Asiae et Africa"³⁵, която е в много дребен мащаб, селището **Ternova** фигурира до безименна река и е отбелязано с обикновен пиктографически знак.

На картата на Фр. де Вит (Wit) "Regni Hungariae et Regionum... Servia, Romaniaae, Bulgariae... Amstelodami"³⁶ от 1688 г. В. Търново е представено така, както и на Кантели от 1684 г., но е означено като **Ternova** (Фиг. 18).

В по-късната карта на Дж. Кантели от 1689 г., озаглавена "La Bulgaria e la Romaniaa con Parti..."³⁷, В. Търново е отбелязано един път изопачено като **Termene** на остров на ляв приток на река **Tantru fl.** (явно грешка от **Iantra**) и втори път като **Ternouo** на десен приток на същата река. Тук установяваме едно отстъпление от по-правилното представяне на селището при картата му от 1694 г. (Фиг. 19).

В историческата поредица, изготвена от М. Мериан (Merian) и наследниците му, в изданието от 1691 г. е приложена и картата "Totius Regni Hungariae maxim de que partis Danubii..."³⁸. Тя обаче и

чрез означенията си на В. Търново като **Ternoua** и като **Temeno** се оказва междувременно точно копие на произведението на Фишер от 1686 г.

Към края на XVII век от различни картоиздатели се отпечатват и редица карти, изработени от Н. Сансон и синовете му, в които фигурира изображението на В. Търново.

Така в неговата карта от 1691/1692 г. "Le Royaume de Hongrie et les Etats qui en ont esté sujets..."³⁹, издадена от А. Ю. Жейс (Jaillot), както и в картата "Estats de l'Empire des Turqs en Europe Subdiuisee suiuant l'Estendüe..."⁴⁰ от 1692 г., публикувана пак от същия картоиздател, селището е записано като **Ternouo** и е отбелязано на десен приток на река. В първия случай тя е назована **Tantra fl.** (т. е. от Iantra), а във втория е оставена без название. В общи линии цялостното изображение и при двете карти е много сходно с произведенията на Сансон и синове съответно от 1665 и 1683 г. (Фиг. 20).

Картата на Сансон "Hongrie"⁴¹ в изданието на Йох. Люйтс (Luys) от 1692 г., където селището е изписано като **Ternova** (може да се разчете и като Tennoval!) е едно точно копие на картата от 1683 г. (Фиг. 21).

В картата на Ж. Пеетерс (Peeters) "Grèce ou Partie Merdionale de la Turquie"⁴² от 1692 г. названието В. Търново е изписано като **Ternoua** и е представено по същия начин, както и при произведението на Меркатор-Хондиус от 1607 г.

Историческата карта на Сансон "Illyricum orientis in quo Partes. II. Moesia et Thracia..."⁴³, издадена от Ф. Клювер (Clüver) през 1694 г., е копие на произведението на Ортелиус от 1595 г. Както там, така и тук за селището е дадена писмената форма **Ternobum**. Реката обаче, на която то лежи, при Сансон-Клювер е неправилно назована като Siue (!).

Картата на Сансон-Жейо "Le Royaume de Hongrie..." от 1696 г. се оказва точно копие на картата от 1691/1692 г.⁴⁴ (Фиг. 22).

Към края на XVII век П. Мортиер (Mortier) издава изработената от Сансон и синове карта "Le cours du Danube depuis sa source jusqu'a ses Embouchures..."⁴⁵. Тук един път селището е представено с голям пиктографски знак като **Ternowo** на река **Jantra Riv.** или неин десен приток и втори път с по-малък знак чрез изопаченото **Temens (!)** на ляв приток на същата река.

Около 1700 г. баща и син Герард и Леонард Фалк (Valk) издават

картата "Bulgaria et Romania divisa in singulares Sangiacatus..."⁴⁶. Тук В. Търново е отбелязано с голям пиктографски знак като **Ternova** на река **Iantra**. Това изобразяване до голяма степен е подобно на представеното в произведението на Кантели от 1684 г. По продължаващата обаче погрешна традиция, на съседната река Caralom (т. е. Черни Лом) е поставено с обикновен топографски знак още и "двойникът" **Temeno**. Последното означение вече срещнахме например при произведението на Фишер "Exactissima Tabula qua Tam Danubii (1660 – 1700) (Фиг. 23).

Непосредствено след 1700 г. П. ван дер Аа (van der Aa) публикува една дребномащабна карта "Turquie en Asie suivant..."⁴⁷, където чрез обикновен топографски знак е отбелязано само **Ternovo**, без близост до река.

В 1703 г. Г. дьо Лил (de l'Isle) издава "Carte de la Hongrie et des Pays qui en depeuoient..."⁴⁸. Тук един до друг са нанесени и два знака. Първият е обикновен топографски (кръгче със знаменце) с надписа Château, а вторият е пиктографски и придружен с наименованието **Ternovo**. Двата знака са поставени в непосредствена близост до река **Jantra R.** До момента подобно изобразяване срещаме за първи път при печатните карти.

В картата на Йох. Мюлер (Müller) от 1709 г. "Augustissimo Romanor... Invictissimo marraam Regni Hungariae"⁴⁹ до десен приток на **Jantra fl.** и малък хълм е поставен обикновен топографски знак с надпис **Ternova sive Tetorglian**. Досега при прегледаните произведения не установихме втората писмена форма. Може да се допусне, че е предадено изопачено названието "Търновград".

В една от първите карти на Йох. Хоман (Homann) отпечатана през 1707 и озаглавена "Fluviorum in Europa principis Danubii..."⁵⁰, селището **Ternova** е отбелязано до десния бряг на ненаименувана река по начин, подобен на начина в картата на Сансон от 1665 г. (Фиг. 24).

Една друга карта на Хоман, назована "Danubii Fluminis... Pars infima in qua Transylvania... Bulgaria..."⁵¹, изработена между 1707 и 1716 г., наименованието на В. Търново като **Ternova** и местоположението му е представено точно по същия начин, както и при произведението на Фишер "Exactissima Tabula qua tam Danubii..." (1660 – 1700) (Фиг. 25).

В картата на Р. и Йох. Отенс (Ottens) "Nouvelle Carte de la Petite

Tartare et la Mer Noire...”⁵² от ок. 1720 г. отново изобразеното селище **Ternovo** е придружено и с топографски знак, пояснен като Château или по същия начин, както е при производението на Дьо Лил от 1703 г.

М. Зойтер (Seutter) издава ок. 1728 г. картата “Theatrum Belli sive Novissima Tabula qua maxima pars Danubii...”⁵³. Тук селището **Ternova** е отбелязано до ненаименувана река. Цялото изображение е подобно на изображението в производението на Фишер “Exactissima Tabula qua tam Danubii...”, отпечатано след 1660 г.

А. Фелсекер (Felßecker) е автор на две карти, в които е представено В. Търново. Първата е издадена през 1737 г. и озаглавена “Neueröfnetes Kriegs-Theatrum in Ungarn, Ruszland der Turckey...”⁵⁴. Тук селището **Ternova** е изобразено така, както и при производението на Зойтер от ок. 1728 г.

Втората карта от същия автор е отпечатана към 1740 г. и наименувана “Das neu eröffnenden Kriegs Theatri in Ungarn. Zweiter Theil enthaltend... Moldau, Servien, Bulgarien...”. Тя е всъщност едно копие на производението му от 1737 г. Тук единствената разлика е отбелязването на път, минаващ настрани от В. Търново. Той идва от Русе (Ruszi) и преминава през прохода Риш на Стара планина за Одрин и Цариград⁵⁵.

През 1737 г. е издадена картата на Йох. Хоман (Homann) в малък мащаб, под заглавието “Imperium Turcicum in Europa, Asia et Africa Regiones, Proprias, Tributarias...”⁵⁶, където **Ternova** е изобразено по начин, както и при производението на Ван дер Аа от ок. 1700 г.

Между 1737 и 1745 г. М. Зойтер издава една друга карта – “Magni Turcarum Dominatoris Imperium per Europam, Asiam et Africam...”⁵⁷ – в дребен мащаб, където **Ternova** е отбелязано с обикновен топографски знак близо до една ненаименувана река, но по начин, различаващ се от производението му от ок. 1728 г. (Фиг. 26). През 1741 г. Йох. Харенберг (Harenberg) издава историческа карта, включваща и българските земи с предимно антична топономия, която е наименувана “Imperii Turcici. Europaei terra in primis Graecia cum confinibus...”⁵⁸. Тук отново срещаме названието **Ternobum** за В. Търново. Селището е разположено на река **Latrus fl.** (!) (т. е. явно погрешно **Iatrus**, античното наименование на Янтра). В това отношение картата представлява едно частично подобро издание на споменатите произведения на Ортелиус от 1595 и Сансон от 1694 г. (Фиг. 27).

В картата на П. Шенк (Schenk) от ок. 1740–50 г. “Theatre de la guerre ouvert en Hongrie & dans la Tartarie...”⁵⁹ селището **Ternova** е разположено в близост до десния бряг на река **Jantra Fl.**, при това по начин, много приличащ на начина, познат ни от произведенията на Мюлер от 1709 г. и на Фелсекер от ок. 1740 г.

В една дребномащабна карта на Йох. Хаазе, Хазиус (Haase, Hasius), озаглавена “Evropa secundum legitimas Projectionis stereographicae...”⁶⁰ и издадена през 1743 г., на една ненаименувана река е отбелязано с обикновен топографски знак селището **Ternobo** за В. Търново. Тази писмена форма тук срещаме за първи път и може да се допусне, че е погрешно преписано от **Ternobum** или **Ternovo** (Фиг. 28).

За разлика от горната карта, през 1744 г. Хаазе изработва друга карта, озаглавена “Hungariae ampliori significato et veteris vel Methodice complexae Regna... Bulgariae...”⁶¹, която е много по-подробна и по-точна. Тук авторът ѝ е създал едно обединено изображение на българските земи въз основа на различни други произведения. В. Търново е отбелязано до някакъв десен приток (?) на река, при това (!) с названия: **Ternobum**, **Ternovo** и **Tetorglian**. Самата река е представена едновременно с две названия, античното **Iatrus** и съвременното **Iantra**. Направен е пръв опит при картографските документи за отъждествяването на тези наименования (Фиг. 29).

В периода между 1745 и 1750 г. Йох. Шрайбер (Schreiber) публикува две карти⁶². Първата е озаглавена “Charte von Romanien mit denen Dardanellen, Bulgarien und Servien...”. Тук В. Търново е разположено между два вливащи се притока в **Iantra fl.** с надписа **Ternowa**. Изображението като цяло е близко до изображението в произведението на Мюлер от 1709 г.

Втората карта на същия автор е озаглавена “Neue Kriegs-Charte von Siebenbürgen, Moldau, Walachey...”. В нея селището е отбелязано като **Ternova**. То е поставено близо до десния бряг на безименна река, при това по начин, съвсем различен от начина в предното произведение на Шрайбер.

Картата на Х. Мол (Moll) е изработена с много груби грешки и отстъпва дори на редица подобни произведения от XVII в. Тя е озаглавена “A New & Accurate Map of Turky in Europe, With Hungary... (1747)”⁶³. Селището **Tirnavo** е разположено до безименна река, и то съвсем неправилно поставено между Шумен (Shumla) и Балчик (Balchuk).

В произведението на Ж. – Л. льо Руж (le Rouge) от ок. 1750 г. “Carte de la Bulgarie et Romanie...”⁶⁴ селището **Ternova** е представено между два притока на река **Jantra**, всъщност по начин, както и при произведението на Шрайбер “Charte von Romanien... Bulgarien” от ок. 1745– 1750 г. (Фиг. 30).

През 1755 г. Г. Робер (Robert) включва в атлас картата си “Turquie Européenne”⁶⁵, в която селището е представено като **Ternova** на река **Iantra**, при това точно като при произведението на Льо Руж от 1750 г. (Фиг. 31).

Около 1762 г. Ж. Жанвие (Janvier) включва в атласа си картата “Turquie d’Europe et partie de celle d’Asie divisée par grandes...”⁶⁶. Тук селището **Ternovo** е поставено близо до десен приток на река **Jantra R**. Изображението наподобява много на познатото ни от произведението на Кантели от 1684 г. (Фиг. 32).

През 1766 г. А. Бьоме (Boehme, Böhme) публикува картата си “Totius Danubii cum Adjacentibus Regnis nec non Totis Graeciae”⁶⁷. Тук селището е означено като **Ternowa** с обикновен топографски знак до десния приток на **Iantra F**, т. е. така, както и при произведението на Фелсекер от 1737 и 1740 г.

След 1770 г. братята Тобиас и Конрад Лотер (Lotter) публикуват пет отделни карти, в които по различен начин са представени и българските земи.

В първата от тях, озаглавена “Neue Graenzkarte zwischen Oesterreich, Russland und der Turkey...”⁶⁸, която е съвсем схематична (например липсва изцяло орографията), а селището **Ternowa** е представено на една безименна река по подобие на произведението на Шрайбер “Neue Kriegs-Charte von Siebenbürgen, Moldau..”, изработено между 1745 и 1750 г.

Другото произведение от тази група е картата “Mappa Totius Mundi adornata juxta observationes...”, която всъщност е изработена от Г. дьо Лил за Лотер, но се явява като копие на произведението на Шрайбер от 1745 – 1750 г. Тук също като при последната карта **Ternowa** е представено с голям пиктографически знак (Фиг. 33).

Третата карта на Лотер “Empire de la Porte Ottomane en Europe, en Asie, et en Afrique...”⁶⁹ е значително по-схематична от предната. В случая селището **Ternova** не е представено, както обикновено до река, и цялото изображение напомня на изображението от картата на Хоман от 1737 г. (Фиг. 34).

В четвъртата карта от същите автори "Transylvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae nova..." селището **Ternova** е изобразено за първи път с топографически знак за крепост (!). Разположено е на река **Iantra**, като в непосредствена близост до него, но с друг знак е отбелязано и **Castellum**. Последното положение установихме още при произведенията на Дьо Лил от 1703 и на Отенс от ок. 1720 г., но с тази разлика, че тук пояснението е предадено на латински вместо на френски език. В случая изглежда, че преди всичко втората карта ще е послужила за прототип на произведението на Лотер. Трябва да отбележим и обстоятелството, че в него отново срещаме на реката **Caralon** (!) имагинерното селище "двойник" **Temeno** (Фиг. 35).

Последната карта от тази група е "Tabula Hungaria et Regionum, que praeterea ab ea dependent...". Тук селището е представено като **Ternovo**, и то по подобен на предното произведение начин. Използуван е обикновен топографски знак за отбелязването му на река **Iandra Fl.** (!) До него с друг знак е дадено и пояснението **Castellum**. Цялото изображение обаче отговаря на изображението в произведението на Дьо Лил от 1703 г. (Фиг. 36).

В картата на Дж. А. Ризи Занони (Rizzi Zannoni) от 1774 г. "Carte de la partie septentrionale de l'Empire Otoman..."⁷⁰ селището **Ternova** е разположено до вливането на един ляв приток на **Iantra Sui**. Цялостното изображение е много подобно на това в произведението на Льо Руж от ок. 1750.

Йох. и Г. Фациус (Faciус) издават една карта ок. 1780 г., озаглавена "Carte de la Turquie Europeene avec un precis des Evenemens..."⁷¹, където **Ternova** е обозначено с пиктографически знак и е разположено до левия бряг на безименна река. Тук изображението е много сходно с изображението в произведението на Лотер "Neue Graenzkarte zwischen Oesterreich...", изработено сл. 1770 г. Единствената явна разлика в случая е, че при Фациус е нанесен път, идващ от Никопол (**Nicopoli**) и минаващ през В. Търново, Стара планина за Одрин (**Andrinople**) и Цариград.

В картата на А. Дюри (Dury) от 1783 г. "To His Excellency the Count of Czenichew... This Map of the present Seat of War..."⁷² селището **Ternobo** е поставено до един ляв приток на река **Iantra**.

Цялото изображение напомня на изображението от произведението на Ризи Занони от 1774 г. (Фиг. 37).

Едно точно повторение на горната карта е картата на Т. Лопец

(Lopez) от 1783 г., озаглавена “*Mapa geográfico de la Turquía Europea*”⁷³. Тук селището **Ternobo** (!) е нанесено до река **Iantra**. Разликата е само в това, че при произведението на Лопец не е нанесен път.

В съвместното произведение на Хазе (Haase, Hasius) и Йегер (Jäger)⁷⁴ от 1783 г. “*Seconde Feuille du Teatre de la Guerra entre l’Autriche, la Russie & les Turcs contenant la Bulgarie, la Macedonie, la Thracie, la Natolie ou Petit Asie...*” селището **Ternova** е представено с обикновен пиктографски знак до десния бряг на безименна река. Тук също както и при картата на Фациус от ок. 1780 г. през него минава път от Никопол през Стара планина за Цариград.

В атласа си от 1789 г. Фр. Райли (Reilly) включва две карти, в които е представено В. Търново⁷⁵.

Първата от тях е “*General Carte von dem Koenigreiche Ungarn und dem Osmanischen...*”, която е в дребен мащаб, значително схематична. В картата селището **Ternova** е отбелязано с обикновен топографски знак при два притока на безименна река. Цялото изображение до голяма степен е идентично с изображението в произведението на Льо Руж от ок. 1750 г.

Другото произведение е озаглавено “*Des Koenigreichs Bulgarien. Westliche Haelfte Nro. 15.*” и е в значително по-голям мащаб от предното. Тук отново **Ternova** е представено с топографски знак за крепост, но същевременно и като седалище на архиепископия. Последното положение срещаме за първи път отразено в разглежданите карти. Селището е поставено между два вливащи се притока на река **Lom banco Fl.**, явно погрешно изписано от **Lom bianco** (т. е. Бели Лом вместо Янтра!). Независимо от тази грешка, цялото изображение е много сходно на изображенията от произведенията на Шрайбер от ок. 1745 – 1758 г. и на Ризи Занони от 1774 г. (Фиг. 38).

През 1790 г. Фр. Шрембл (Schraembl) публикува “*Generalkarte von Ungarn, Siebenbürgen, Slavonien...*”⁷⁶, включена в атласа му от 1800 г. Тук **Ternowa** е представено пак като крепост и е разположено между **Jandra Fl.** (!) и вливането на ляв приток. Така поставено в картата, селището отговаря до голяма степен на изображението в произведенията на Робер от 1755 г. и на Ризи Занони от 1774 г.

В своята “*Carte de l’Europe...*”⁷⁷ И. дьо Буж (Bouge) от 1797 г. е представил **Ternova** също като крепост, разположена между два притока на **Jantra R.** Този начин на изобразяване има голямо сходство с произведенията на Льо Руж от ок. 1750 г. и Ризи Занони от 1774 г.

През 1797 г. К. Манерт (Mannert) изработва "Charte von Ungarn und Siebenbürgen, Croatien... Turkey... Nürnberg 1799"⁷⁸, която издава през 1799 г. Тук селището **Ternowa** е поставено между реката **Iantra Sui od(er) F(Luß)** и един неин ляв приток. Вероятно авторът на това произведение е имал предвид при изобразяването на В. Търново картата на Ризи Занони от 1774 г.

Е. Мантел (Mantelle) и П. Шанлер (Chanlaire) изработват за своя атлас и "Carte de la Turquie d'Europe"⁷⁹ от 1798 г. Селището **Ternova** е представено отново с обикновен топографски знак между **Jentra R.** (!) и неин десен приток. Цялостното изображение обаче е много подобно на изображението от картата на Робер от 1755 г.

Прегледаните тук печатни карти от XVI, XVII и XVIII век ни предлагат различни изводи относно значението и начина на изобразяване на В. Търново.

Явно поради липсата на напълно точни и достоверни данни за действителното местоположение на старата българска столица картографите и картосъставителите са се колебали в различна степен при нейното отбелязване. Първоначалните сведения, използвани от авторите на карти за съставянето им, ще са произхождали пряко или косвено от списания, изображения и ръкописни карти, водещи своето начало от преди края на XIV век, т. е. преди завладяването на българските земи и столицата В. Търново от османските нашественици през 1393 г. Така печатните карти предават по един или друг начин реминисценции преди всичко за миналото значение на В. Търново, пречупено и смесено с други представи и познания през съответната епоха в рамките на изобразителните възможности, прилагани при този род документални паметници.

Така при основния брой прегледани тук печатни карти (12 от всичко 16) от XVI век старата българска столица е изобразена върху остров (или самата тя е заобиколена с водна площ на едно речно разширение. В картите от XVII век това положение се забелязва само при един малък брой – 6 от всичко 25. При картите от XVIII век то въобще не се среща. Във всички останали случаи В. Търново е разположено до или на самата река Янтра с изключение само при няколко предимно дребномащабни карти, където тя не е изобразена. Също така при редица печатни карти не може с точност да се установи дали селището е поставено на самата река или на някои от нейните притоци. Това се дължи на липсата на по-точна диференциация през тази епоха при изчертаването им върху картите.

Вероятно съобразно с първоначалните известия и изображения на В. Търново още от преди неговото падане в османски ръце, заобиколеният с меандъра град е давал представата, че лежи на някакъв остров^{79a}. Това явно е намерило своето съответно отражение, както отбелязахме вече, особено в по-ранните печатни карти. По принцип в основната си част селището е поставено обаче до или на река. Тук всъщност различията се явяват по-скоро във връзка с действителното ѝ наименование. В редица карти реката е оставена и без название. Обаче в произведението на Вавасоре още от 1520 г., макар и трудно четливо, посочихме отпечатаното ѝ наименование като **tiatra** (вероятно от Jantra). Независимо от това река Янтра, на която в действителност лежи селището, както проследихме в редица карти, е била често обърквана със съседните дунавски притоци като Осъм, Искър, Цибрица и Черни и Бели Лом⁸⁰. Изглежда, пръв Кантели в картата си от 1684 г. относително правилно предава названието като **Iantra**, след което и в другите произведения то започва да се среща повече или по-малко вярно изписано. Даже автор като Харенберг в картата си от 1741 г. посочва и античното название на реката като **Latrus**, а Хаазе или Хазиус дори правилно е идентифицирал и съответно изписал старото **Iatrus** и новото **Iantra**.

Предвид широко разпространената компилация и копиране на картите една от друга през XVI, XVII и XVIII век и комбинираното използване едновременно на няколко от тях за създаването на ново произведение често се получава погрешно разчитане и изписване на названието на В. Търново. Наред с това се срещат не само различни преиначавания, но дори и отбелязване на две и повече селища – “двойници”. Така, от една страна, заедно с приблизително правилната транскрипция (доколкото това е било възможно през тази епоха), установена в основния брой разгледани печатни карти като **Ternovo**, **Ternouo**, **Ternova** и т. н., срещаме и някои неправилни форми като **Temeno**, **Temene**, **Temono**, **Temens**. Последните ще се дължат именно на по-горе споменатите причини. Това положение се установява най-напред в картите на Касталди от 1566 и от 1584 г. Тук, както посочихме вече, при разглеждането им съществуват два пиктографски знака за В. Търново. Единият е с наименованието **Temeno** на остров на реката, а другият е Ternoua непосредствено (!) до него, но на десния ѝ бряг. Впоследствие тези селища – “двойници” са “раздалечени” в картите, като дори са поставени и на отделни

дунавски притоци. Това констатирахме още при произведението на Фишер, изработено между 1660 и 1700 г. “*Exactis sima Tabula qua tam Danubii fluvii...*”, където *Ternova* е разположено на *Iantra Flu.*, докато имагинерното селище – “двойник” **Temeno** на **Caralom**. Същото положение се запазва впоследствие по един или друг начин в редица печатни карти включително до картата на Лотер “*Transylvanias, ... Bulgariae...*”, изработена след 1770 г.

Сред различните названия на В. Търново заслужава да обърнем внимание и на формата **Tetorglian**, която се среща единствено в произведенията на Мюлер от 1709 г. и при Хаазе или Хазиус от 1744 г. Само като едно допускане приехме, че тук може да се крие някакво изопачено написване на Търновград. Един определен интерес представлява и пояснението **Metropol(is) Ternow**, което срещнахме при картата на Мюнстер от 1544 г. Без съмнение тук отново откриваме една реминисценция, почерпена от по-ранни извори, когато все още В. Търново е бил столица на Втората българска държава.

Установихме, че непосредствено до изображението на *Ternovo* в картата на Дьо Лил от 1703 г. и при картите на Лотер “*Transylvanias, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae...*” и “*Tabula Hungariae...*”, изработени след 1770 г., е поставен допълнителен специален топографски знак. В първия случай той е придружен с пояснението на френски **Château**, а при втория то е предадено съответно на латински език като **Castellum**. Отделният знак и пояснението за “замък”, “дворец” или “крепост” безспорно ще се отнася до монументалните съоръжения на Царевец и Трапезица. Това може да се дължи както на някакви по-ранни сведения, така и на някои вече по-близки по време известия.

Значението на В. Търново като главен град на българската държава изглежда е допълнително подчертано и в анонимната италианска карта от ок. 1610 г. Тук, както посочихме, в непосредствена близост до селището е изобразен и българският герб, при това за първи път върху печатна карта.

В картите на Ортелиус от 1595 г., Сансон-Клювер от 1694 г., Харенберг от 1741 г. и Хаазе или Хазиус от 1744 г. е изписано и названието **Ternobum**. Засега не е напълно ясно откъде е възприета тази латинизирана форма. Тя е въведена, както отбелязахме, най-напред от Ортелиус в неговата историческа карта с предимно антична топонимия. Може би важността на средновековната българска

столица да е била повод Ортелиус да присме, че тя е съществувала като такава още през античността. Поради компилацията това положение ще е намерило място и в останалите посочени печатни произведения.

Установихме и отбелязахме, че най-разпространената писмена форма на В. Търново сред печатните карти през XVI в. е **Ternoua** и **Ternouo**, докато през XVII и XVIII век се обособява предимно названието **Ternova** (най-рано съществуващо в произведението на Блау от 1635 г.). През XVIII в., преди всичко в немските картни произведения, често се среща и названието **Ternowa**. Разбира се, тук отново трябва да подчертаем, че честото повтаряне на една или друга писмена форма за В. Търново в печатните карти ще се дължи преди всичко и на компилацията. При това за прототипи на останалите произведения са били използвани обикновено произведения от известните картографи като Касталди, Меркатор, Блау, Фишер, Фаазе, Сансон, Лотер и други.

В този аспект обаче следва да отбележим и обстоятелството, посочено ни от Б. Ногара⁸¹, че по време на унията на българската църква с папския престол при цар Калоян (1197 – 1207) столицата е била известна в Италия с редица названия като **Ternabon**, **Ternovo**, **Turnovo**, **Tirnobum**, **Trinobum** и т. н. Вероятно по косвен път някои от тях ще са били употребени, макар и преиначени, и в картните произведения.

Спирайки се на условните знаци в прегледаните печатни карти, посредством които е представено В. Търново, трябва да посочим, че те по принцип при изчертаването си се подчиняват на прилаганите графични прийоми през съответната епоха. В тези произведения за това селище срещаме предимно два вида знаци: обикновен топографически (кръгче) – често при по-дребномащабните, и пиктографически (перспективно изображение на сграда или сгради), при повечето от останалите. Значително по-рядко се употребява и “съвместно означение” чрез двата знака, т. е. кръгче заедно с перспективен знак, както е например при Касталди (1584 г.), Квад (1586 г.), Блау (1635 г.), Кантели (1684 и 1689 г.), Дьо Лил (1703 г.) и други. Изключение от тези положения представлява отбелязването на В. Търново като крепост, което срещаме само в картите на Лотер “Transylvaniae, Moldaviae... Bulgariae...” (след 1770 г.), Ризи Занони (1744 г.), Шрембл (1790 г.) и Дьо Буж (1798 г.). Установено е, че след

превземането на В. Търново, както и на редица други български крепости и укрепени селища от вътрешността на страната, те не са били повече възстановени. Следователно това означение според картографите е трябвало да подчертае възрастността някогашната известност на селището като главен град. Този прием е бил използван от тях по аналогия за отбелязването на вече подобни важни и укрепени селища в Средна и Западна Европа.

В две други карти наред с употребения знак за крепост е отбелязано, че В. Търново е и седалище на архиепископия. Това срещаме в посочените произведения на Фалк "Bulgaria et Romania divisa in singulares Sangiacatus..." от ок. 1700 г. и особено на Райли "Des koenigreich Bulgarien..." от 1789 г. Вероятно изобразяването на селището като архиепископски център може да се дължи и на някаква покъсна, но предхождаща или съвременна на създаването на картите частична информация⁸².

В произведенията на Фазиус от ок. 1780 г. и на Йегер-Хаазе от 1788 г. (възрастността второто е копие на първото), е представен път от Никопол, минаващ през В. Търново и Стара планина, за Одрин и Цариград. Възможно е авторът на картата да е сгрешил, понеже не е известно през тази епоха наличието на подобен път, при това с международно значение⁸³. Възрастността път с такава посока е пътят, който идва от Русе и минава през Разград, Преслав, Ришки проход, Карнобат, Попово и Одрин за Цариград. Нанесен е, както спомнахме, само в картата на Фелсекер от ок. 1740 г. Така че, както личи преди всичко и от познатите пътеписи, В. Търново от края на XIV в. до около началото на XIX век е лежал на страни от главните пътища в Османската империя⁸⁴. Вероятно това е една от причините, поради която сведенията за него от чуждите пътешественици през същата епоха ще са били много оскъдни и неточни. От своя страна това положение е намерило и своето частично отражение в картите.

Независимо от всичко, познанията за миналото съществуване и значение на Втората българска държава и съответно на В. Търново като нейна столица придобиват някакво по-голямо разпространение в Средна и Западна Европа благодарение на отпечатани съчинения, третиращи нашата история, и на някои пътеписи, издадени през XV, XVI, XVII и XVIII век. Те от своя страна са били използвани от хуманистите и картографите при съставянето на картите си. Така например в спомените на Х. Шилтбергер от пленничеството му при

турците от 1396 г. до 1427 г., в които се говори за Ternau или Ternav като за една от трите столици на България, се отпечатва за първи път през 1475 г. (!), а до края на XV век излизат още пет и през XVI век вече 11 (издания). Това говори за голямото разпространение на тези възпоменания и между образованите среди в Европа⁸⁵.

В списанието за България от 1598 г. на Г. Рагузиум (Ragusyum) се посочва, че "Трново (Тарнова) е някогашна столица на България..."⁸⁶. Също и в известното историческо съчинение на М. Орбини (Orbini) "Царство на славяните" от 1601 г. многократно се съобщава, че В. Търново е бил някогашен главен град на българската държава⁸⁷. Това е отбелязано и в "Историята на България" от Бл. Клайнер (Kleiner) от 1761 г.⁸⁸, както и в други произведения, на които тук засега няма да се спираме.

В своята книга върху търговията из Черно море от 1787 г. Ш. дьо Пейсонел (Peyssonnel) споменава и Тернови (т. е. В. Търново) като един от търговските градове в българските земи⁸⁹. Последният труд показва появата вече на нови сведения за селището, но неговото стопанско значение все още не е намерило място в първата специална икономическа карта на Европа, изготвена от А. Кроме (Crome) и издадена през 1787 г.⁹⁰

Споменахме, че от началото на османското владичество до XIX век В. Търново остава настрана от главните пътища в империята. Практически за него липсват съвременни сведения в чуждите пътеписи⁹¹. Все пак трябва да отбележим, че в периода от XV до края на XVII век в селището е съществувала една голяма колония от дубровнишки търговци⁹². Възможно е те да са представлявали и един друг косвен канал за получаване на сведения, свързани с В. Търново. Някои от тях вероятно ще са достигнали и до италианските картографи.

В тази насока се налага да споменем още и за посещението и присъствието на българи в Италия през XVII век. Там, както е известно, те са получавали своето образование по препоръка на конгрегацията в Рим. Вероятно и на тези българи ще се дължат и някои по-точни описания за българските земи и съответно за В. Търново, факт, който установяваме в италиански карти от втората половина на XVII в., например за картите на Кантели от 1684 и 1689 г.⁹³

Следователно, доколкото са съществували съвременни местни

и чужди източници относно точното географско местоположение на селището, те ще са били не само непълни и недостатъчни, но и труднодостъпни за картографите. Последните са били принудени при съставянето на произведенията си да използват предимно такива сведения, които са били по-достъпни, а те са отразявали преди всичко миналото значение на В. Търново като столица на Втората българска държава⁹⁴.

Преди да завършим, се налага да споменем, че отбелязването на действителното и точното местоположение на В. Търново в печатните карти е дело на XIX век. В случая принос имат Х. фон Молтке (Moltke), който въз основа на непосредствени наблюдения начертава и първия му план в 1837 г.⁹⁵, впоследствие допълнен от Х. Барт (Barth)⁹⁶ през 1862 г. Още през 1857 г. Г. Лежан (Lejean) издава "Carte d'une partie du liva de Trnova (Bulgarie)..."⁹⁷, която е съставена в резултат на преки проучвания и представя за първи път правилно взаимоотношението на селището с неговата околност⁹⁸.

БЕЛЕЖКИ

¹ Миятев, Кр. Царевград Търнов. – Археология, 1964, с. 7–17; Коларов, Хр. Към въпроса за дипломатическите отношения на Втората българска държава с италианските градове през XIV в. – В: Търновска книжовна школа. Т. II. С., 1980, с. 501–513; Попов, А. За социално-икономическия облик на Търновград през XII – XIV в. – В: Средновековният български град. С., 1981, с. 153–165; Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, с. 46, 95.

² Коледаров, П. Втората българска държава в старинните карти от XIII – XIV век. – Векове, 1973, 4, с. 15–26; Тодорова, Е., Б. Бешевлиев. Средновековните български земи според европейските извори в общобалкански контекст. – В: Първи международен конгрес по българистика. Средновековна българска държава. Доклади. Т. I. С., 1982, с. 247–260; Koledarov, P. The Mediaeval Maps as a Source of Bulgarian History. – Bulgarian Historical Review, 1982, 2, p. 96–110; Beševliev, B., Ul. Freitag. Bulgarien im Kartenbild. – Kartographische Nachrichten, 29, 1979, 4, p. 134–142.

³ Вероятно поради лошото състояние на оригиналите или на некачествените репродукции според нас в изследването на П. Коледаров са се получили някои неправилни разчитания, а и индентификации. Така отбелязаното в ръкописната карта на А. де Далорто (Dalorto) от 1325 г. селище Drinago може да се приеме само в най-добрия случай като някакво объркване или смесване

между Дръстър (Силистра) и Търново, но не и само за В. Търново. При картата на И. де Комбитис (Combitis) от края на XIV в. посоченото в същото изследване название като *v(illa) Prima Tirna*, приемано като свободен превод от латински на “Велики Царевград Търнов”, всъщност е произволно съчетание на две отделни названия за два различни географски обекта. Първото от тях е *i(n)s(ula) serma*, т. е. “остров Серма” или Сирмиум, на който се е предполагало, че лежи средновековният Срем, а второто, което може да се разчете като *terna* или *terna* (втората и третата буква са лошо четливи!). Възможно е това да е някаква преиначена форма съответно от *drimago* или *drinag o*, под която според нас по-скоро може да се крие Силистра, отколкото В. Търново, както е например при споменатата карта на Далорто от 1325 г.

Отбелязаното върху картата на магистър Райнхард (1435 г.) селище *Schiltern* и върху другите немски карти с формите *Schiltern* и *Schiltoren* трябва да се идентифицира не със Силистра, както твърди Д. Б. Дюрант, или с В. Търново, както предполага П. Коледаров, а с Никопол. Това се доказва от спомените на Х. Шилтбергер от 1396 г., свързани с битката при тази крепост.

В картата *Cosmographia VII. Climatorum* от ок. 1440 г. (реконструкция на Д. Б. Дюрант!), в центъра на *Wulgerei* (т. е. България), е отбелязано селището *Utrin*. П. Коледаров предполага, че е пак В. Търново. Действително по своето местоположение селището може да се уеднакви с него, но според нас по-скоро тук неправилно е нанесен Видин. **Коледаров, П.** Средновековните карти като източник за Търновград. – В: Средновековният български град. С., 1980, с. 179–187; **Durant, D. B.** *The Vienna-Klosterneuburg Map Corpus of the Fifteenth Century*. Leiden, 1952, p. 347–348, 355–356, 431; **Bernleithner, E.** *The Klosterneuburg-Fridericus Map of 1421 – the oldest Map of Central Europe*. – *The 19th International Congress of Geography*. Stockholm, 1960, Abstracts of Papers., p. 17 ff.; **Monumenta Cartographica Jugoslaviae**. Vol. 2. Beograd, 1979, с. 45; **Шилтбергер, Х.** Пътепис. С., 1971, с. 17.

⁴ **Бешевлиев, Б.** Старите географски карти до XIX в. като извор за историята и историческата география на българските земи. – В: Помощни исторически дисциплини (под печат); **Robinson, A.** *Mapmaking and Map printing: The Evolution of a working relationship*. – In: *Five centuries of Map printing*. Chicago and London, 1975, p. 1–24; **Wawrik, Fr.** *Die Darstellung Bulgariens in den Atlanten des 16. Jahrhunderts*. – *Bulgarian Historical Review*, 1980, 1, p. 85–90; **Shirley, R.** *The Mapping of the World. Early Printed World Maps 1472 – 1700*. London, 1983.

⁵ П. Коледаров посочва, че е срещнал в печатното издание на т. нар. “Птолемеєви карти”, подготвено от Фр. Берлинери (*Berlinghieri*) през 1482 г. във Флоренция, и названието *Tirna*, което идентифицира с В. Търново. Ние обаче не успяхме да го установим в картите на това издание. Тези от тях, които изобразяват българските земи, съдържат само съответната антична

топографска номенклатура от около II – III век. Допълнително включените четири модерни карти обхващат само земите на Италия, Испания, Галия и Палестина, но не и на Балканския полуостров.

През 1491 г. е отпечатана една карта на голяма част от Европа, включваща и българските земи. За съжаление прегледаните от нас няколко репродукции на това произведение не дават възможност да се разчетат отделните селищни названия. Засега е невъзможно да се запознаем направо със самия оригинал, което ще направим при първия удобен случай, за да установим дали тук е отбелязано В. Търново. **Кордт, В.** Материали по истории русской картографии. Вып. II. Карты всей России и западных ея областей до конца XVIII в. Киев, 1910, с. 8–10, табл. 1; **Коледаров, П.** Средновековните карти, с. 184; **Бешевлиев, Б.** Географските сведения на Птолемей и приписваните му печатни карти за източната част на Балканския полуостров. – В: Проблеми на балканската история и култура. С., 1979, с. 68–69; **Fischer, Jos.** Die Karte des N. v. Cusa (von 1490), die älteste Karte von Mitteleuropa. Prag, 1930; **Hermann, A.** Die ältesten Karten von Deutschland bis Gerhard Mercator. Leipzig, (1940), p. 3, 6–12; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister der Kartographie. Berlin, 1963, p. 399, Tab. 72; **Monumenta.** p. 72–75; **Wawrik, Fr.** Die Darstellung Bulgariens, p. 87.

⁶ Това издание е отново препечатано през 1508 г. в Рим. **Бешевлиев, Б.** Географските сведения, с. 73; **Skelton, R.** Maps. A Historical Survey of Their Study and Collecting. Chicago, p. 66; **Wawrik, Fr.** Die Darstellung Bulgariens, p. 86.

⁷ П. Коледаров посочва, че в картата на света “Universaliscosmographia secundum Ptholomaei traditionem et Americi...” от М. Валдземюлер, отпечатана през 1507 г., В. Търново е отбелязано с формата *Trigianu*. Подобно означение върху тази карта ние не установихме освен нанесеното селище *trimatum* (т. е. античното *Trimammium*, дн. Пиргово, присъединено към Русе) на десния бряг на *Hister fl.* (Дунав). **Кордт, В.** Материали по истории. Вып. I. Киев, 1899, с. 3, Табл. II; **Коледаров, П.** Средновековните карти, с. 185; **Латински** извори за българската история. С., 1958, с. 16; **Fischer, J., Fr. Wieser.** Die älteste Karte mit dem Namen Amerika aus dem Jahre 1507 und dei Carta marina des M. Waldseemüller (Ilacomilus). Innsbruck, 1903, p. 69; **Oehme, R.** Martin Waldseemüller und der straßburger Ptolemäus von 1513. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft und Volkskunde. Lahr, 1951, p. 155–167.

⁸ Според Херман картата следва да е изработена и отпечатана след 1507 – 1508 г. Това обаче противоречи на вече установения факт, че Дж. Вавасоре е творил след 1510 (!) до към 1570 г., така че според нас трябва да се приеме отпечатването ѝ да е станало именно около 1520 г. **Bonacker, W.** Kartenmacher aller Länder und Zeiten. Stuttgart, 1966, p. 228; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister. p. 531; **Tooley, R.** Dictionary of Mapmakers. Tring, 1979, p. 636.

⁹ **Münster, S.** Geographia universalis vetus et nova completens Clavdii Ptolomaei. (Basiliae), M. D. XL (1540); M. D. L. (1550); **Beševliev, B.** Orographie

und Hydrographie Bulgariens in einigen alten Landkarten aus dem 16. und 17. Jh. – In: *Studia balcanica*, 1. Recherches de géographie historique. Sofia, 1970, p. 152; **Büttner, M., K.-H. Burmeister.** Sebastian Münster (1488 – 1552). – In: *Wandlungen im geographischen Denken von Aristoteles bis Kant*. Paderborn, 1979, p. 111–128; **Белчева-Попсазова, Д.** Обзор на картографската сбирка, съхранявана в Народната библиотека “Кирил и Методий”. – Изв. Народна библиотека “Кирил и Методий”. Т. V(XI) С., 1965, с. 216, № 517.

¹⁰ В използвания от нас екземпляр названието на В. Търново се разчита съвсем ясно именно като *Ternoue*, докато в екземпляра, използван от П. Коледаров, е допустимо да е било отпечатано и *Ternov* (?). Известно е, че С. Мюнстер се е старал да получи всякакви географски и други сведения от различни лица, познаващи добре съответните земи. Въпреки това представите му не са били напълно точни, особено за България. **Коледаров, П.** Средновековните карти, с. 185; **Николов, Йорд.** Немските реформатори, балканските провинции на Османската империя и мисията на Димитър Мизица в Германия. – В: *Българо-германски отношения и връзки*. Т. II. С., 1979, с. 13–14.

¹¹ Космографията на С. Мюнстер, издадена в Базел през 1544 г., е била отпечатана в 57 (!) отделни последващи издания до 1657 г. В цялостен или частичен вид трудът му е бил преведен освен на немски още и на латински, френски, италиански, английски, чешки език и с това е оказал голямо влияние върху характера на географските представи и за Балканския полуостров. **Engelman, G.** Zwei Osteuropakarten in Sebastian Münsters Kosmographie. – *Pettermanns geogr. Mitt.*, 1979, 1, p. 205.

¹² Отбелязва се, че Джакомо Касталди се е стремил да използва освен писмени, и устни сведения от пътешественици при съставянето на картите си. **Almagià, R.** La carta dei paesi danubiani e delle regioni contermini di Giacomo Gastaldi (1546). Vaticana, 1939; **Rainero, R.** Observations sur l'activité cartographique de Giacomo Gastaldi (Venise XVIe siècle). – VIII Internationale Konferenz zur Geschichte der Kartographie. Berlin, 17.–20. 09. 1979; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister. p. 394, Taf. LXVII.

¹³ **Remarkable Map** of the XVth, XVIth & XVIIth centuries. Reproduced in their Original Size. Vol. V–VI. Amsterdam, 1897, Tab. 14; **Hermann, A.** Die ältesten Karten. p. 6, 12. Taf. 15–16 (5).

¹⁴ В. Корд посочва, че оригиналът на картата от 1558 е унищожен и съществува само точно копие от 1583 г. **Кордт, В.** Материали по истории русской картографии. II, с. 13–14, Табл. XXVII; **Buczek, K.** The History of Polish Cartography from the XVth to the 18th century. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1979, p. 41–45, 47–49.

¹⁵ **Слот, Б., Ц. Георгиева, А. Римпова.** Холандия–България. Следи от взаимоотношения през вековете. (Каталог). С., 1981, с. 13, Табл. 7; **Remarkable Maps.** Tabl. 24.

¹⁶ **A. Ortelius.** *Theatrum orbis Terrarum*. Antwerpen, 1570. Tabl. 50; **Brand-**

mair, E. Bibliographische Untersuchungen über Entstehung und Entwicklung des Ortelianischen Kartenwerks. Amsterdam, 1964. p. 19.

¹⁷ В използвания от нас оригинален екземпляр на картата на Г. де Йоде ясно проличава, че В. Търново не е на остров и не се разчита точно като Ternow, както се посочва от П. Коледаров. **Коледаров, П.** Средновековните карти, с. 185; **De Jode, G.** Speculum orbis Terrarum. Antwerpen, 1578; Amsterdam, 1965. Tab. XXI; **Wawrik, Fr.** Die Darstellung Bulgariens, p. 90.

¹⁸ **Ortelius, A.** Theatrum orbis Terrarum. Antwerpen, 1584; **Jäger, E.** Bibliographie zur Kartengeschichte von Deutschland und Osteuropa. Lüneberg, 1978. Taf. 4.

¹⁹ **Mercator, G.** Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et Fabrica figura. Duisburgi..., 1595, p. 18; 1633; **Blaeu, J.** Atlas Major. Amsterdam, 1662. Tab. D; **Beševliev, B.** Orographie, p. 160; **Wawrik, Fr.** Die Darstellung Bulgariens, p. 90; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор. с. 216; **Мацал, О., Е. Ирблих.** Славянобългарска ръкописна традиция и карти в сбирките на Австрийската национална библиотека. Каталог. С., 1977. № 11, изобр. 9.

²⁰ **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 261, 500; **Tooley, R.** Maps and Map-Makers. New York, London, 1952, p. 30–31; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten. Dortmund, 1982, p. 69–70.

²¹ **Ortelius, A.** Theatrum orbis Terrarum Parergon sive veteris geographiae Tabulae. Antwerpiae, 1595. Tab. S; **Beševliev, B.** Orographie, p. 156; **Brandmair, E.** Bibliographische Untersuchungen, p. 154; **Grof, L.** Ortelius map's of Hungary. – The Map Collector, 1979, 3, p. 6; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 216.

²² **Quad, M., Joh. Bussemacher (Buxemacher).** Fasciculus geographicus Coln am Rein (Köln), 1608; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 85–88.

²³ **Quad, M.** Liber aliquot itinerum ex Augusta Vindelicorum Egredientium. (Augsburg), 1602; **Wawrik, Fr.** Ibid, p. 85–86.

²⁴ **Mercator, G., J. Hondius.** Atlas Minor. Amsterodami, 1607; **Keuning, J.** The History of an Atlas, Mercator–Hondius. – Imago Mundi, 1947, 7, p. 44, 46–47; **De Smet, A.** Joost de Hondt, genannt Jodocus Hondius (1563 – 1612). – Kartographische Nachrichten, 1964, 1, p. 19.

²⁵ **Ulbricht, K.** Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. T. 8. Karten 1. (Wien, 1972).

²⁶ **Hulsius, L.** Novus opus geographicum. (Frankfurt, 1630?); **Popescu-Spineni, M.** România în istoria cartografie. Vol. I. București, 1938, p. 151, Harta nr. 57.

²⁷ **Keuning, J., M. Donkersloot-de Vrij.** Willem Jansz. Blaeu. A Biography and History of his Works as a cartographer and publisher. Amsterdam, 1973, p. 117–118.

²⁸ **Sanson, N.** Le Cartes générales du toutes les parties du monde. Paris, 1665; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 142–143.

²⁹ **Sanson, N.** L'Europe en plusieurs cartes. Paris, 1683.

- ³⁰ **Tooley, R.** Dictionary, p. 558.
- ³¹ **Rossi, G.** Mercurio geografico ovvero guida geografica in tutte le partie del mondo. Vol. II. Roma, 1687; 1696; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 164; **Beševliev, B.** Zur Frage über die Anfänge der bulgarischen Kartographie. – In: *Studia balcanica*, 10. Sofia, 1975, p. 151–169; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 215.
- ³² **Tooley, R.** Dictionary, p. 647; **Bonacker, W.** Kartenmacher, p. 233.
- ³³ **Visscher, N.** Atlas minor sive totius orbis terrarum contracta delineata. Amstelodami, (1690); **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 127–128; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 263.
- ³⁴ **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 217; **Слот, Б., Цв. Георгиева, А. Римпова.** Холандия–България, с. 19; **Дамянова, Ж.** Швеция–България. Гласове от седем века. Каталог. С., 1980. с. 56, табл. 21; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 127–128; **Bricker, Ch., R. Tooley.** Gloria Cartographiae. Geschichte der mittelalterlichen Kartographie. Berlin, 1971, p. 76.
- ³⁵ **Tooley, R.** Dictionary, p. 642.
- ³⁶ **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 123–126; **Beševliev, B.** Hydrographie und Orographie, p. 172–174.
- ³⁷ **Rossi, G.** Mercurio geografico. Roma, 1696; **Beševliev, B.** Zur Frage, p. 167.
- ³⁸ **Merian, M.** Theatri Europaei. Vol. XII. Franckfurt am Maeyn, ... 1691; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister. p. 509–510.
- ³⁹ **Sanson, N., H. Jaillot.** Nouvelle Introduction a la Géographie pour l'usage de M. le Dauphin. Paris, 1692.
- ⁴⁰ *Ibidem.*, p. 83.
- ⁴¹ **Luyts, J.** Introductio ad Geographiam novam et veterem. Trajecti ad Rhenum, 1692.
- ⁴² **Peters, J.** L'Atlas en abregé ou nouvelle description du Monde. A Anvers, 1692.
- ⁴³ **Sanson, N., Ph. Cliever.** Tabulae geographicae, quibus universa geographia vetus. Patavii, 1699.
- ⁴⁴ **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 148; **Nemes, K.** Cartographia Hungarica. Budapest, 1972, Tab 9.
- ⁴⁵ **Tooley, R.** Maps, p. 80; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 511.
- ⁴⁶ **Дамянова, Ж.** Швеция–България, с. 56, № 12, Табл. 22; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 218, № 560; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 531.
- ⁴⁷ **Tooley, R.** Maps, p. 35, 42.
- ⁴⁸ Тази карта има това основно предимство пред всички останали, че за първи път включва данни от извършените наземни измервания в областите около Среден и Долен Дунав от Л. Марсили през края на XVII в. **Бешевлиев, Б.** Приносът на Л. Марсили за проучването и картографирането на българските земи. – Проблеми на географията, 1982, 2, с. 52; **De L'Isle, G., Ph. Buache.** Mappemonde à l'usage du Roy. (Paris), 1755; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 181–183.

⁴⁹ **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 511; **Мацал, О., Е. Ирблих.** Славяно-българска ръкописна традиция и карти, с. 39, № 13, Изобр. 10.

⁵⁰ **Nomann, Joh.** Atlas novus orbis Imperia, Regna et status exactis Tabulis Geographicis. Norimbergae (1707); **Sandler, Chr. J. B.** Homann. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie. – Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde z. Berlin, 1886, Bd. 21, p. 345; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 197–203; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 218, № 562.

⁵¹ (**Homann, Joh.**). Homannischer Atlas von hundert Landkarten. Nürnberg, 1747; **Sandler, Chr.** Die homännische Erben. – Zeitschrift für Wissenschaftliche Geographie (Weimar), 1980, 7, p. 421, Nr. 70; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор, с. 216, № 555.

⁵² **Bonacker, W.** Kartenmacher, p. 174; **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister, p. 514.

⁵³ **Seutter, M.** Atlas Novus sive tabulae geographicae. Augustae Vindelicorum (=Augsburg) 1725 – 1728; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 208; **Tooley, R.** Maps, p. 208.

⁵⁴ **Bonacker, W.** Kartenmacher, p. 89.

⁵⁵ **Иширков, Ан.** Чалъкавакски проход в Стара планина. – Год. Соф. Университет, ист.-фил. факултет. VII, 1910 – 1911, с. 1–25; **Миков, В.** Стари пътувания през българските земи, преведени на български език. – Архив за поселищни проучвания, 1938, 1, с. 107 – 120.

⁵⁶ (**Homann, Joh.**). Maior Atlas scholasticus extriginta sex generalibus et specialibus mappis Homannianis. Nürnberg, 1752.

⁵⁷ **Seutter, M.** Atlas Novus sive Tabulae Geographicae. Augustae Vindelicorum (1737 – 1745 ?).

⁵⁸ **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 202; **Tooley, R.** Dictionary, p. 283.

⁵⁹ **Tooley, R.** Dictionary, p. 563.

⁶⁰ **Bonacker, W.** Kartenmacher, p. 109; (**Homann, Joh.**). Maior Atlas. Nürnberg, 1752.

⁶¹ **Божков, Л.** Картобиблиографията, колонизацията и корабостроителството на нашия Черноморски бряг. – Сб. Н. Михов. С., 1959, p. 77; Hommanischer Atlas von hundert Landkarten. Nürnberg, 1747.

⁶² **Schreiber, J.** Atlas selectus von allen Königreichen und Ländern der Welt. Leipzig, (145 – 1750 ?); **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 226.

⁶³ **Bowen, E.** A Complete System of Geography. Vol. 2. London, 1747; **Bricker, Ch.** Gloria Cartographiae, p. 88.

⁶⁴ **Le Rouge, G.-L.** Introduction de Géographie. (Paris ?), 1756; **Tooley, R.** Dictionary, p. 389.

⁶⁵ **Robert, G.** Atlas universel. Paris, 1757; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 235.

⁶⁶ **Janvier, J.** Atlas moderne ou collection de cartes sur toutes les partie du

Globe Terrestre. (Paris, 1762); **Tooley, R.** Maps, p. 44; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор. с. 240, № 1121.

⁶⁷ **Bagrow, L., R. Skelton.** Meister. p. 470; **Bonacker, W.** Kartenmacher. p. 50.

⁶⁸ **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten, p. 245–246.

⁶⁹ Ibidem, p. 245–246.

⁷⁰ Ibidem; **Белчева-Попсава, Д.** Обзор. с. 218.

⁷¹ **Bonacker, W.** Kartenmacher. p. 88; **Tooley, R.** Dictionary. p. 201.

⁷² **Tooley, R.**, p. 48, 182; **Мацал, О., Е. Ирблих.** Каталог. с. 42, № 22.

⁷³ **Lautensach, H.** Die amtlichen spanischen Kartenwerke. – In: Kartographischen Studien. Haack Festschrift. Gotha, 1957, p. 273.

⁷⁴ **Bonacker, W.** Kartenmacher, p. 123.

⁷⁵ **Von Reilly, F.** Schauplatz der fünf Theile der Welt. Wien, 1789, Nro. 1, Nro. 15; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten. p. 264–265; **Dörflinger, Joh.** Die ersten österreichischen Weltatlanten – Schrämbli und Reilly. – In: Akten von VIII. Internationale Konferenz zur Geschichte der Kartographie. Berlin, 9, 1979, p. 17–20.

⁷⁶ **Schraembl, F. A.** Allgemeiner Grosser Atlass. Wien, 1880; **Dörflinger, Joh.** Die ersten. p. 3.

⁷⁷ **Bonacker, W.** Kartenmacher. p. 53; **Tooley, R.** Dictionary. p. 73.

⁷⁸ **Schneider, A.** Atlas der Neuen Geographie von gantzen bekannten Erde. Nürnberg, 180; **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten. p. 278–279.

⁷⁹ **Mentelle, E., P. Chanlaire.** Atlas Universel de Géographie physique et politique, ancienne et moderne. Paris (1798); **Wawrik, Fr.** Berühmte Atlanten. p. 260.

^{79a} **Ангелов, Н.** Средновековният град Търново според изворите от XII – XIV в. – Изв. окр. музей В. Търново, Т. 2, 1964, с. 1–16.

⁸⁰ Така например авторът на една история на България, написана през 1761 г. – Блазиус Клайнер – не е бил сигурен дали В. Търново лежи на р. Янтра, или на р. Искър. **Дуйчев, Ив., К. Телбизов.** (Ред.) История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. С., 1977, с. 30.

⁸¹ На това положение в работата на Б. Ногара ни бе обърнато внимание от Р. Заимова, която ни представи и своята статия. В случая ѝ изказваме и нашата благодарност. За формите в латинската палеография и съчинения на В. Търново като Trinovi, Trinove, civitatem Trino(a)m и Турна, както и в титулатурата, виж и **Попов, А., Р. Заимова.** Италианската хуманистична историография и някои балкански проблеми. – В: История на българския народ (XV – XVII в.). С., (под печат); **Попов, А.** Епитети и определения към името на средновековната столица Търновград. – Год. музеите от Северна България, Т. 2, 1976, с. 282 и 293; Средновековната столица Търново в титулатурата на патриарси и царе. – В: Плиска, 3, Варна, 1983, с. 283–289; **Nogara, B.** Scritti inediti e rari di Biondo. – In: Studi e testi, Vol. 48. Roma, 1927, p. 56.

⁸² Действително в историята на Бл. Клайнер от 1761 г. се споменава, че В. Търново е бил архиепископско седалище. Засега не е известно обаче откъде

картографът Фр. Райли е почерпил това сведение. Той едва ли ще е познавал ръкописното съчинение на Клайнер. На действителното значение на селището като духовен център се спира Н. Кръстев. **Кръстев, Н.** Търновската патриаршия. – В: *Българската патриаршия през вековете*. С., 1980, 16–21; **Кръстанов, Тр.** Споменът за древната патриаршия през време на османското иго. – *Пак там*, с. 22–50; **Клайнер, Бл.** История. с. 30.

⁸³ В действителност още в края на XVIII в. френският дипломат и пътешественик Л.-О. Божур споменава за един път, който преминава през В. Търново, но идва от Свищов и върви покрай течението на Ятрус (р. Янтра), след което на юг пресича Стара планина. Този път ще е бил само от местно значение. **Цветкова, Б.** (Ред.). Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. С., 1975, с. 421; **Beaujour, F.** Voyage militaire dans l'Empire Othoman. Vol. 2. Paris, 1829, p. 457.

⁸⁴ **Миков, В.** Стари пътувания, с. 107–108.

⁸⁵ **Йонов, М.** (Ред.). Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. С., 1979, с. 120, 126.

⁸⁶ **Миятев, П.** (Ред.). Маджарски пътеписи за Балканите XVI–XIX в. С., 1976, с. 26.

⁸⁷ **Орбини, М.** Царство на славяните. С., 1983, с. 114, 131 и 154; **Orbini, M.** Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente. Pesaro, 1600.

⁸⁸ **Клайнер, Бл.** История, с. 30, 115, 117.

⁸⁹ **Цветкова, Б.** Френски пътеписи, с. 308–309; **De Peyssonnel, Ch.** Traité sur le commerce de la Mer Noire. Paris, 1787.

⁹⁰ **Beševliev, V.** Wirtschaftskarte des europäischen Teils vom Osmanischen Imperium im 18. Jh. – *Etudes balkaniques*, 1971, 2, p. 92–103.

⁹¹ Вероятно едно от най-ранните сведения, предадено ни от чужденец за В. Търново след завладяването му от османците в края на XIV в., откриваме в бележките на очевидеца К. Михайлович от Островица. Заедно със споменаването на редица селища от Балканския полуостров той посочва и “Tgnow”. **Михайлович, К.** Записки янъгчара написаны Константином Михайловичем из Островицы. М., 1978; **Mihailović, K.** Memoirs of a Janissary. Ann Arbor, 1975, p. 41.

⁹² **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи (XVI–XVIII в.). С., с. 130–139.

⁹³ Първото по-известно и по-подробно описание на Търново след падането му под османска власт в края на XIV в. дължим на българския католически деец П. Богдан. Това е една релация от 1640 г., изпратена до конгрегацията в Рим. **Списаревска, Й.** Новооткрити дубровнишки документи за българската история в архива на конгрегацията “De propaganda fide”. В: *Помощни исторически дисциплини*. Т. 4. 1986, с. 209–213; **I. Spisarevska.** L'intelighenzia bulgara nel XVII secolo e l'Italia. – In: *Atti dell'8° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo*. Spoleto, 1983. p. 303–317; **E. Fermendžin.** Acta Bulgariae

ecclesiastica. Zagribae, 1887, p. 77–79; **V. Beševliev**. Zur Frage über die Anfänge, p. 152–167.

⁹⁴ Отделен интерес представлява картата на гръцкия революционен деец Р. Велестинлис, изработена и отпечатана през 1797 г. във Виена. – Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἣ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν... Ρήγα Βελεστινλῆ Θετταλοῦ, χάριν τῶν Ἑλλήνων, καὶ φιλελλήνων, 1797. Ἐχαραχθῆ παρά τοῦ Φρανσουά Μήλλερ ἐν Βιέν. Тя, както изглежда, ще е съставена предимно по чужди картографски произведения, вероятно от австрийски, немски и френски произход. Не е изключено картографията на българските земи да е допълнена и със сведения, получени от гърци, познаващи ги добре. Това предполага за в бъдеще и едно по-задълбочено проучване в тази насока на произведението на Р. Велестинлис. От друга страна, вече само фактът, че картата му е била създадена на гръцки език, ще е бил една условна пречка за използването ѝ в западноевропейската картография. В своето произведение Велестинлис е отбелязал В. Търново като ΤΕΡΝОВОΣ, но неправилно близо, а не на самата, Ἰάτρος, Γιάντρα Π. (р. Янтра), както е в действителност и при редица други карти, посочени в нашето изложение. **Г. Зоидис**. Ρηγας Βελεστινλῆ. С., 1973; **Ubicini, A.** La Grande carte de la Grèce par Rhigas. – Revue de géographie, 1881, VIII, p. 241–253; 1881, IX, p. 9–25; **Χρ. Ζαχαράκις**. Ἐντυπὴ χαρτογράφηση τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἀπὸ τὸν ΙΕ' μέχρι τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Λευκωσία, 1976, 31–32 (Фиг. 40).

⁹⁵ **Иречек, К.** Пътувания по България. С., 1974, с. 284; **Fischer, N.** Moltke, Helmuth von, als Topograph. Eine Auswahl aus seinen handgezeichneten Karten und Kartenskizzen. Berlin, 1944, p. 12; **Zögner, G.** Moltke und die Kartographie. – Kartographische Nachrichten, 1976, p. 63–65; **V. Moltke, H.** Der russisch-türkische Feldzug in der Europäischen Türkei 1828 und 1829. Berlin, 1877, 424 p.; **Wagner, R.** Moltke und Mühlbach zusammen unter dem Halbmonde, 1837–1839. Berlin, 1893, 322 p.

⁹⁶ Този план на Хайнрих Барт не е препубликуван от Борис Яновски. **Яновски, Б.** Хайнрих Барт в Търново. – В-к “Велико Търново”, март 1982, с. 2–3; **Barth, H.** Reise durch das innere der Europäischen Türkei. Berlin, 1864, 232 p.

⁹⁷ Картата е отпечатана и приложена към: Bulletin de la Société de Géographie, 1858, p. 5–6.

⁹⁸ Поради обстоятелството, че за някои от разгледаните и цитирани в текста картографски произведения не успяхме да осигурим качествени фотокопия от някои от чуждестранните библиотеки, архиви и картографскибирки, както и поради липсата на място, те не можаха да бъдат приложени като илюстрации. Това са: **Дж. Вавасоре (Vavassore)**, сл. 1520 г.; **С. Мюнстер (Münster)** 1540 г.; **В. Гродецки (Grodecki)**, 1558 г.; **А. Ортелиус (Ortelius)**, 1570 г.; **Г. де Йоде (Jode)**, 1578 и 1593 г.; **Йод. Хондиус (Hondius)**, 1607 г.; **Л. Хулсиус (Hulsius)**, 1630 г. **Н. Сансон (Sanson)**, 1683 и 1692 г.; **Я. Зандрапт (Sandrart)**, 1683 г.; **М.**